

**TALABALARDA LISONIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHGA
PSIXOLINGVISTIK YONDASHUVNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

Odiljonova Kamola Abduvosit qizi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirish jarayonida psixolingvistik yondashuvning pedagogik imkoniyatlari ilmiy tahlil qilinadi. Psixolingvistikaning nazariy asoslari, uning ta'lim jarayonida qo'llanishi va talabalar tafakkurini shakllantirishdagi o'rni izohlanadi. Shuningdek, kommunikativ, kognitiv va interfaol metodlar asosida lisoniy tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Maqolada talabalarda til va tafakkur integratsiyasi, nutqiy kompetensiyani shakllantirish hamda mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *lisoniy tafakkur, psixolingvistika, pedagogik imkoniyatlar, kognitiv jarayonlar, kommunikativ yondashuv, lingvodidaktika.*

XXI asrda ta'lim jarayonida talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularni nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy hayotda ham faol, mustaqil va ijodkor inson sifatida shakllantirish masalasi dolzarbdir. Bu jarayonda lisoniy tafakkurni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki tafakkur va til bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonning bilimlarni o'zlashtirishi, fikrni anglash va uni ifoda etish qobiliyati aynan til vositasida shakllanadi. Psixolingvistika insonning til orqali tafakkur jarayonini qanday amalga oshirishini o'rganuvchi fan sifatida nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ta'lim jarayonida beqiyos ahamiyatga ega. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirish uchun psixolingvistik yondashuvdan foydalanish, ularning kognitiv faoliyatini kuchaytirish va mustaqil fikrlashni shakllantirishning samarali yo'llaridan biri hisoblanadi. Talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirish avvalo tafakkur mohiyatini tushunish va uni pedagogik jarayonda qo'llash bilan bog'liqdir. Tafakkur inson ongining eng yuqori shakli sifatida voqelikni bilish, tahlil qilish va umumlashtirish jarayonini ifodalaydi. Lisoniy tafakkur esa fikrlashning til bilan uyg'unlashgan shakli bo'lib, talabalarning nafaqat bilim darajasi, balki muloqot madaniyati, nutqiy faoliyati va ijtimoiy kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

Psixolingvistikaning asosiy vazifasi – til va tafakkur jarayonlari o'rtasidagi

munosabatni o'rganishdir. L.S. Vygotskiy, A.A. Leontyev kabi olimlarning ilmiy qarashlariga ko'ra, tafakkur til orqali shakllanadi va nutq faoliyati tafakkurning tashqi ifodasi hisoblanadi. Talabalarda bu jarayonni to'g'ri yo'naltirish pedagogik mahoratni talab etadi. Oliy ta'lim tizimida lisoniy tafakkurni shakllantirishning o'ziga xos xususiyati shundaki, talabalar nafaqat o'quv materialini yod oladi, balki uni tahlil qiladi, baholaydi va yangicha xulosalar chiqaradi. Bu jarayon psixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilganda samaradorlik yuqori bo'ladi. Chunki u talabaning idrok qilish, eslab qolish, tushunish, qayta ishlash va ifodalash kabi kognitiv faoliyatlarini bir butun jarayon sifatida rivojlantiradi. Pedagogik jarayonda psixolingvistik yondashuv quyidagi afzalliklarga ega:

- Talabaning **idrokini rivojlantiradi**, ya'ni o'quv materialini chuqurroq anglashga yordam beradi.
- **Xotira jarayonlarini kuchaytiradi**, olingan bilimlarni uzoq muddatli saqlash imkonini beradi.
- **Mustaqil tafakkur ko'nikmalarini shakllantiradi**, talabaning o'z fikrini izchil va mantiqiy ifoda etishga o'rgatadi.
- **Kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi**, chunki talaba o'z fikrini nutqiy shaklda to'liq ifodalashni o'zlashtiradi.
- **Innovatsion yondashuvlarni** qo'llash orqali o'qitish samaradorligini oshiradi.

Masalan, interfaol metodlar – debat, rol o'yinlari, guruhiy muhokamalar talabalar nutqiy faoliyatini jonlantiradi va tafakkur jarayonlarini faollashtiradi. Multimedia vositalari orqali matnlarni tahlil qilish, audiovizual materiallardan foydalanish talabaning idrok va tasavvur doirasini kengaytiradi. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, psixolingvistik yondashuv faqat tilshunoslik yoki pedagogika doirasida emas, balki kognitiv fanlar, psixologiya va kommunikatsiya sohalari bilan ham bevosita bog'liqdir. Demak, talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi.

Psixolingvistik yondashuvning pedagogik imkoniyatlari haqida gapirganda, birinchi navbatda talabalarda tafakkur jarayonlarini faollashtirishni ta'kidlash kerak. Har qanday o'quv jarayoni shaxsning intellektual faoliyatini talab qiladi, ammo psixolingvistik yondashuv bu jarayonni ongli, tizimli va samarali amalga oshirishga yo'naltiradi. Masalan, talabaga berilgan matnni oddiy o'qib tushunishdan tashqari, uni qayta hikoya qilish, muallifning asosiy fikrini izlab topish, o'z nuqtayi nazarini bildirish kabi topshiriqlar tafakkurni rivojlantiradi. Shuningdek, psixolingvistik yondashuv talabalarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Chunki tafakkur jarayonida nafaqat bilimlarni qabul qilish, balki ularni baholash, dalillarni solishtirish, turli qarashlarni tahlil qilish kabi

bosqichlar ham amalga oshiriladi. Bu esa talabaning ijodkorligini rivojlantiradi, uni yangicha qarashlarga undaydi. Lisoniy tafakkurni rivojlantirish jarayonida o'qituvchining roli ham alohida o'rin tutadi. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki talabaning tafakkurini yo'naltiruvchi, uni mustaqil izlanishga rag'batlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi nutqiy topshiriqlarni to'g'ri tanlaganda, talabalar tafakkurini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratiladi. Masalan, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, guruhviy tahlillar, mavzuli munozaralar bu borada samarali metodlardir.

Psixolingvistik yondashuvning yana bir pedagogik imkoniyati – bu **nutqiy kompetensiyani rivojlantirish**dir. Talabalar og'zaki va yozma nutqda o'z fikrini izchil, aniq va mantiqiy ifodalashga o'rgatiladi. Nutqiy kompetensiya nafaqat ta'lim jarayonida, balki keyinchalik kasbiy faoliyatda ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi talabalarni nutqiy faoliyatga keng jalb etishi, ularga nutqni tahlil qilish, qayta tuzish, uslubiy xatolarni topish va to'g'rilash kabi mashqlar berishi zarur. Innovatsion texnologiyalarning kirib kelishi psixolingvistik yondashuvni yanada kuchaytiradi. Multimedia vositalari, elektron darsliklar, onlayn muhokamalar, lingvistik dasturlar va sun'iy intellekt texnologiyalari talabalar tafakkurini shakllantirishda yangi imkoniyatlar ochadi. Masalan, talaba nutqini avtomatik tahlil qiluvchi dasturlar yordamida o'zining talaffuzi, sintaktik tuzilmalari va leksik boyligini tahlil qilishi mumkin. Bu esa o'z-o'zini nazorat qilish va rivojlantirish jarayonini tezlashtiradi. Shuni ham ta'kidlash lozimki, psixolingvistik yondashuv faqat o'quv topshiriqlarini samarali tashkil etish emas, balki talabalarning psixologik xususiyatlarini inobatga olishni ham talab qiladi. Har bir talabaning idrok darajasi, xotira kuchi, muloqotga kirishish qobiliyati turlicha. O'qituvchi shu farqlarni hisobga olib, individual yondashuvni qo'llaganida psixolingvistik yondashuv samarasi oshadi. Talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali deb hisoblanadi:

- **Diskursiv tahlil** – matn asosida asosiy g'oyani ajratib olish, uni qayta shakllantirish.
- **Interaktiv mashqlar** – jamoaviy ishlarda nutqiy faoliyatni rivojlantirish.
- **Rol o'yinlari va muammoli vaziyatlar** – talabalarda tezkor tafakkur va ijodiy yondashuvni rivojlantirish.
- **Kognitiv mashqlar** – tushunchalar, kategoriyalar va mantiqiy bog'lanishlarni mustahkamlash.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, psixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalar nutqiy faoliyati sezilarli darajada faollashadi. Ular nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki mustaqil xulosalar chiqaradi, o'z nuqtayi nazarini asoslay oladi, tanqidiy fikrlashga o'rganadi. Yuqoridagi tahlillardan ko'rinib

turibdiki, psixolingvistik yondashuv talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishda keng pedagogik imkoniyatlarga ega. U nafaqat nutqiy va tafakkuriy faoliyatni shakllantiradi, balki talabalarda mustaqillik, ijodkorlik va kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilgan psixolingvistik yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va zamonaviy ta'lim talablariga javob beradi. Shu boisdan, oliy ta'lim muassasalarida psixolingvistik yondashuv asosida talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirish metodikasini yanada takomillashtirish, yangi lingvodidaktik modellar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. *Fikr va til*. – Moskva: Pedagogika, 1982.
2. Leontyev A.A. *Til, tafakkur va muloqot*. – Moskva: Nauka, 1999.
3. Zimnyaya I.A. *Psixolingvistika asoslari*. – Moskva: Akademiya, 2004.
4. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. – Cambridge: CUP, 2010.
5. Ellis R. *Understanding Second Language Acquisition*. – Oxford: OUP, 2008.
6. Jalolov J. *Ona tili ta'limida innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
7. Hasanov B. *Kognitiv tilshunoslik va uning ta'limdagi ahamiyati*. – Samarqand: Zarafshon, 2022.
8. G'ulomov A., Jo'rayev S. *Lingvodidaktik tadqiqotlar*. – Toshkent: Universitet, 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5847-son qarori. *Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida*. – Toshkent, 2019.
10. Xolmurodov A. *Psixolingvistika va ta'lim jarayoni*. – Toshkent: Fan, 2019.
11. Anderson J.R. *Cognitive Psychology and its Implications*. – New York: Worth Publishers, 2015.